

УДК 338.12:631.11

О. Я. Березівська,
здобувач, Львівський національний аграрний університет

НАПРЯМИ РЕГУЛЮВАННЯ ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Поглиблено розуміння товарної структуризації сільськогосподарських підприємств стосовно практики виробництва. Запропоновано методичні підходи до формування структурних підприємств на основі створення первинних кооперативів як продовження процесу товарної структуризації сільськогосподарського підприємства.

Understanding of commodity structurization of agricultural enterprises is deep in relation to practice of production. Methodical approaches are offered to forming of structural enterprises on the basis of creation of primary cooperative stores as continuation of process of commodity structurization of agricultural enterprise.

Ключові слова: внутрішньогосподарські економічні відносини, товарна структуризація, первинні кооперативи, сільськогосподарське підприємство.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сільськогосподарські підприємства нових організаційно-правових форм господарювання, утворених у результаті реформування колективних сільськогосподарських підприємств, практично створені на базі орендованої землі та майна, адже частка власності засновників у господарських товариствах і приватних підприємствах (основних виробників сільськогосподарської продукції серед сільськогосподарських підприємств Львівської області) у вартості майна і земельній площі підприємств є мізерною. Тобто, передавши в оренду земельні і майнові паї, селяни, по-суті, стали найманими працівниками, а в такій ситуації у них втрачається будь-яка мотивація до праці. Більше того, власники майна (земельних і майнових паїв) практично не беруть участі в управлінні виробництвом і розподілі кінцевих результатів виробництва. Функціонування сільськогосподарських підприємств з використанням колективних форм організації виробництва і праці на основі приватної власності може бути ефективним лише за умови якісного оновлення системи внутрішньогосподарських виробничих відносин, впровадження такого механізму їх дії, який дав би змогу відновити систему організації виробництва й управління, дисципліну й порядок. У цьому напрямі особливого значення набуває розробка організаційно-економічних механізмів забезпечення прибутковості новостворених виробничих сільськогосподарських структур різних організаційно-правових форм. Серед них одним із способів є посилення

впливу внутрішньогосподарських важелів на кінцеві результати роботи сільськогосподарських підприємств.

В основу розробки такого механізму слід поставити працівника — співвласника засобів виробництва і результатів праці сільськогосподарського підприємства, що реалізується через залучення працівника не лише у виробничий процес, а й у процес розподілу прибутку, отриманого в результаті виробничо-господарської діяльності підприємства. Важливим при розробці такого механізму є те, що в умовах товарного виробництва між підрозділами необхідно забезпечити еквівалентний обмін результатами діяльності. Зробити це можна у разі запровадження внутрішньогосподарського розрахунку, який регулює виробничі та економічні відносини всередині підприємства, стимулює матеріальну зацікавленість і забезпечує відповідальність колективу, передбачає порівняння кінцевого результату з витратами виробництва, тобто активізації дії внутрішньогосподарських товарно-грошових відносин.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам розгляду теоретичних основ механізмів регулювання внутрішньогосподарських економічних відносин, поширення товарно-грошових відносин на внутрішньогосподарський рівень, необхідності структуризації сільськогосподарських підприємств, зокрема товарної структуризації, формування внутрішньогоспо-

дарських центрів різних обсягів відповідальності, розробки бюджетів структурних підрозділів і внутрішньогосподарських розрахункових цін тощо присвятили свої наукові дослідження і праці видатні вітчизняні вчені-аграрники [1; 2; 3; 6; 7; 8; 10; 11; 12]. У цих працях досить глибоко, іноді в дискусійному плані, обговорено теоретичні і практичні засади вирішення даних проблем, запропоновано практичні механізми їх реалізації. Однак, на нашу думку, є необхідність у поглибленні розгляду цих напрацювань стосовно окремих регіонів, відповідних організаційно-правових структур різних форм власності і господарювання.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета дослідження — поглибити розуміння товарної структуризації сільськогосподарських підприємств стосовно практики виробництва, запропонувати методичні підходи до формування структурних підрозділів підприємств за принципом створення первинних кооперативів як продовження процесу товарної структуризації сільськогосподарського підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Формування нових суб'єктів власності з вищим рівнем зацікавленості, самостійності і відповідальності потребує удосконалення організаційних і внутрішньогосподарських відносин між трудовими колективами та їх підрозділами, спрямованих на розвиток самостійності у вирішенні питань виробництва, розпорядження виробленою продукцією та результатами господарювання. З цього приводу Т. Г. Маренич наголошує, що структура управління залежить і повинна будуватися з урахуванням організаційно-правової форми підприємства, особливості поєднання та концентрації галузей, оптимального розподілу функцій управління між адміністрацією підприємства і первинними підрозділами.

Підвищення ефективності системи управління слід починати з перебудови внутрішньогосподарських відносин, надання кожному первинному колективу більшої економічної самостійності. Засновники та працівники підприємства і структурних підрозділів повинні мати чіткі зареєстровані договором зобов'язання і права, які забезпечують високий рівень відповідальності за результати [10, с. 229—230].

Організаційно-правові форми, які функціонують сьогодні в аграрному секторі, є конкурентоспроможними, але потребують докорінного реформування виробничих відносин, підвищення самостійності внутрішньогосподарських формувань і розширення видів їх діяльності. Тому реформування системи внутрішньогосподарських виробничих відносин може здійснюватись різними способами. Вибір конкретної моделі залежить

від багатьох обставин: наявності енергійних і компетентних людей серед керівництва господарства, обізнаності селян із реальними можливостями, які відкриваються за тих чи інших форм господарювання, спеціалізації підприємства, його організаційної структури, складу трудового колективу та частки серед членів господарства пенсіонерів, загального фінансово-економічного стану господарства, розвитку в регіоні фермерства тощо.

Запропоновані В. Д. Каричковським і Д. А. Каричковським моделі внутрішньогосподарських економічних відносин у сільськогосподарських підприємствах засвідчують можливість на добровільних засадах об'єднатися працівникам-власникам зі своїми паями у підрозділи з цілісними майновими комплексами і працювати на своїй власності відповідно до укладеного договору на виробництво продукції [8]. Мова йде про формування виробничих підрозділів, побудованих на відносинах власності, серед яких: виробничі підрозділи, сформовані тільки на власності майна і землі членів підрозділу; виробничі підрозділи, що частково мають свою власність і орендують ту частину, яка необхідна для виконання договірних зобов'язань і не перекривається паями членів підрозділу; виробничі підрозділи, що повністю беруть в суборенду майно і земельні паї, а оренду плати за майно і землю в централізованому порядку всім власникам виплачують засновники. Запровадження таких моделей внутрішньогосподарських економічних відносин передбачає вдосконалення системи матеріального стимулювання безпосередніх працівників-власників та підвищує їх відповідальність за кінцеві результати роботи, при цьому основні засоби виробництва мають конкретних власників і користувачів.

І все-таки ми схиляємось до конкретніших міркувань щодо поширення товарно-грошових відношень на внутрішньогосподарській рівень. У цьому напрямі підтримуємо думку О. А. Рябчика, що у нових умовах господарювання безпосередній виробник матеріальних благ стає власником — розпорядником своєї продукції і своїх доходів, формує власний капітал. Тому без налагодження внутрігосподарського ринкового механізму і розвинутих товарно-грошових відносин він не зможе еквівалентно реалізувати свою продукцію всередині господарства, здійснювати процес відтворення виробництва, а отже, й процес праці. Параліч виробника автоматично зупиняє життєдайний процес суспільства. Альтернативи цьому в товарній економіці не існує. Це її об'єктивні вимоги й закономірності, зумовлені законом вартості [12, с. 124].

В економічній літературі все частіше звертається увага на необхідності структуризації сільськогосподарських підприємств, зокрема то-

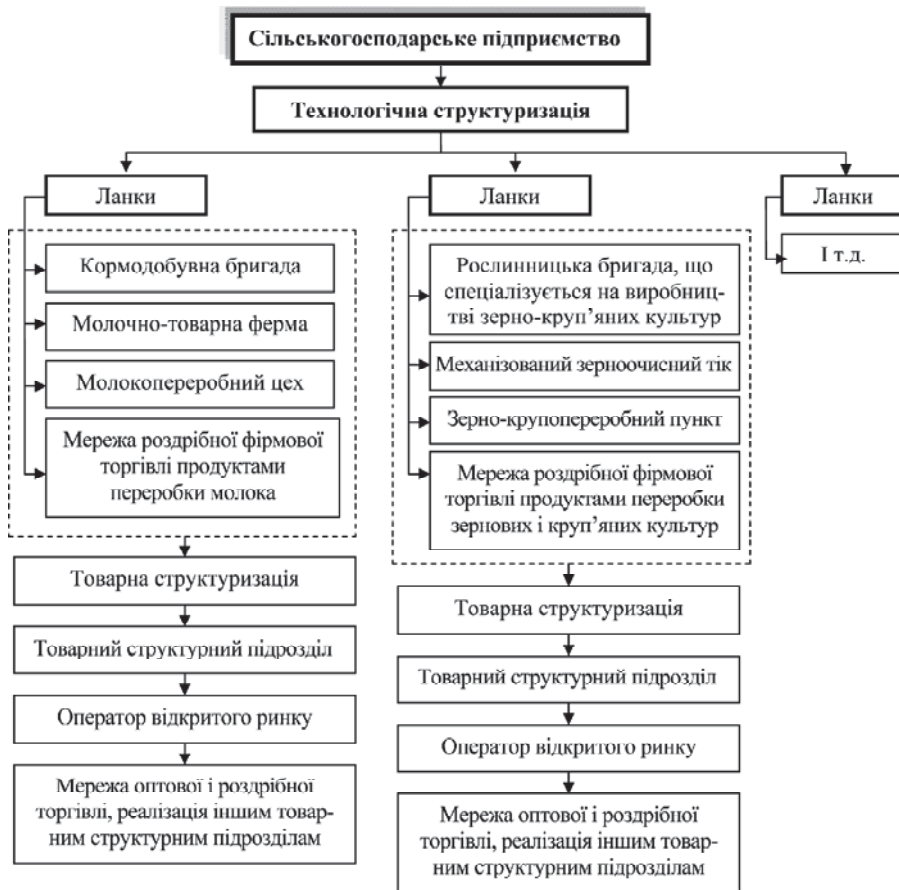

Рис. 1. Схема товарної структуризації сільськогосподарського підприємства*

* Джерело: власні дослідження

варної структуризації як основи реалізації товарно-грошових відносин на внутрішньогосподарському рівні [2, с. 136—147; 3, с. 126—147; 4; 5, с. 202—225; 8; 11, с. 193—224; 12; 14].

Учені економісти-аграрники Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки" НААН вважають, що структуризація підприємства означає виділення в його складі підрозділів і груп працівників, за якими на тривалий час закріплюються (передаються для використання) засоби виробництва, включаючи землю та відповідні обов'язки з виробництва продукції, надання агросервісних послуг переважно в межах підприємства; збуту продукції, здійснення управління тощо [4, с. 10—11]. На відміну від умов командно-адміністративної системи, коли застосовувалась технологічна структуризація сільськогосподарського підприємства, ринкові засади купівлі-продажу створюють передумови впровадження товарної структуризації сільськогосподарських підприємств з одночасною диференціацією економічних обов'язків і розширенням делегованих повноважень підрозділів. Однак і на сьогоднішній день у новостворених організаційно-правових формах господарювання при формуванні первинних структурних підрозділів під-

приємства здебільшого застосовується технологічна структуризація підприємства.

Товарна структуризація означає формування підрозділів навколо товарних видів продукції, тобто з чисел тих технологічних ланок, для яких певний вид товарної продукції може вважатися кінцевим. Наприклад, у товарний підрозділ можуть бути об'єднані: кормодобувна бригада, молочно-товарна ферма, молокопереробний цех, мережа роздрібної фірмової торгівлі продуктами переробки молока; рослинницька бригада, що спеціалізується на виробництві зерно-круп'яних культур, механізований зерноочисний тік, зерно-крупопереробний пункт, мережа роздрібної фірмової торгівлі продуктами переробки зернових і круп'яних культур тощо (рис. 1). Такі виробничо-збутові модулі перетворюють технологічні ланки в структурні товарні підрозділи, які стають операторами відкритого ринку,

відповідають за економічні дії на шляху до кінцевого споживача і в підсумку — за беззбитковість виробництва. Отже, технологічні підрозділи об'єднуються і стають товарним підрозділом послідовно ринкового спрямування. Звичайно, не всі підрозділи і не відразу можна структуризувати в такий спосіб. Тому роботу необхідно здійснювати виважено і поетапно.

В останні роки економічні дослідження все більше уваги приділяють розвитку внутрішньогосподарських економічних відносин, механізмів їх регулювання, в основу їх ставиться приватний власник-працівник і доцільність формування первинних структурних підрозділів сільськогосподарського підприємства на кооперативних засадах (первинних кооперативів) [3, с. 126—138; 5, с. 202—225; 10, с. 133—135; 12, с. 122—137].

Дослідження Ф. В. Горбоноса засвідчують, що можливості індивідуального товаровиробника, дрібного чи середнього власника реалізуються повною мірою лише в різних формах спільної діяльності. Тому кінцевою метою трансформації сільськогосподарських підприємств повинна стати організація кооперативних взаємовідносин у сільському господарстві, в яких індивідуальні товаровиробники або невеликі за розмірами під-

приємства мають можливість через об'єднання в кооперативні структури спільно використовувати свої ресурси, одержати додаткову вигоду від цієї діяльності [5, с. 209]. У процесі об'єднання виробничих і обслуговуючих структур розвиваються організаційно-економічні і техніко-технологічні зв'язки, які, з одного боку, посилюють цілісність системи, що складається з взаємозалежних елементів, з іншого — сприяють підвищенню ефективності її функціонування. Така система характеризується одержанням синергетичного ефекту, який проявляється у розвитку поділу праці і зв'язків між окремими її елементами. Синергетичний ефект є результатом дії цілісної системи і він завжди є вищим, ніж сумований корисний ефект індивідуальних зусиль окремих елементів цієї системи.

Тому на думку Ф.В. Горбоноса, реформування сільськогосподарських підприємств в асоціацію кооперативів є оптимальною формою організації кооперативних взаємовідносин у сільському господарстві [5, с. 212]. Аналогічні думки дещо раніше висловлювали Л.М. Каллер, П.С. Березівський, Р.Б. Попівняк [3; 7].

На думку авторів, з метою ефективного розвитку внутрішньогосподарських виробничих відносин у сільськогосподарських підприємствах у процесі їх реформування необхідно перейти до формування первинних кооперативів (ПК) за всіма напрямками їх діяльності на базі структурних виробничих підрозділів, а сільськогосподарське підприємство перетворити на відповідну асоціацію (об'єднання первинних кооперативів — ОПК).

Дослідження показують, як відмічає Т.Г. Маренич, що всі внутрішньогосподарські структури повинні одержати приватну організаційно-правову основу та функціонувати як товариства, кооперативи, спілки власників. Залежно від конкретних умов колективи первинних підрозділів можуть працювати на підряді, оренді або як са-

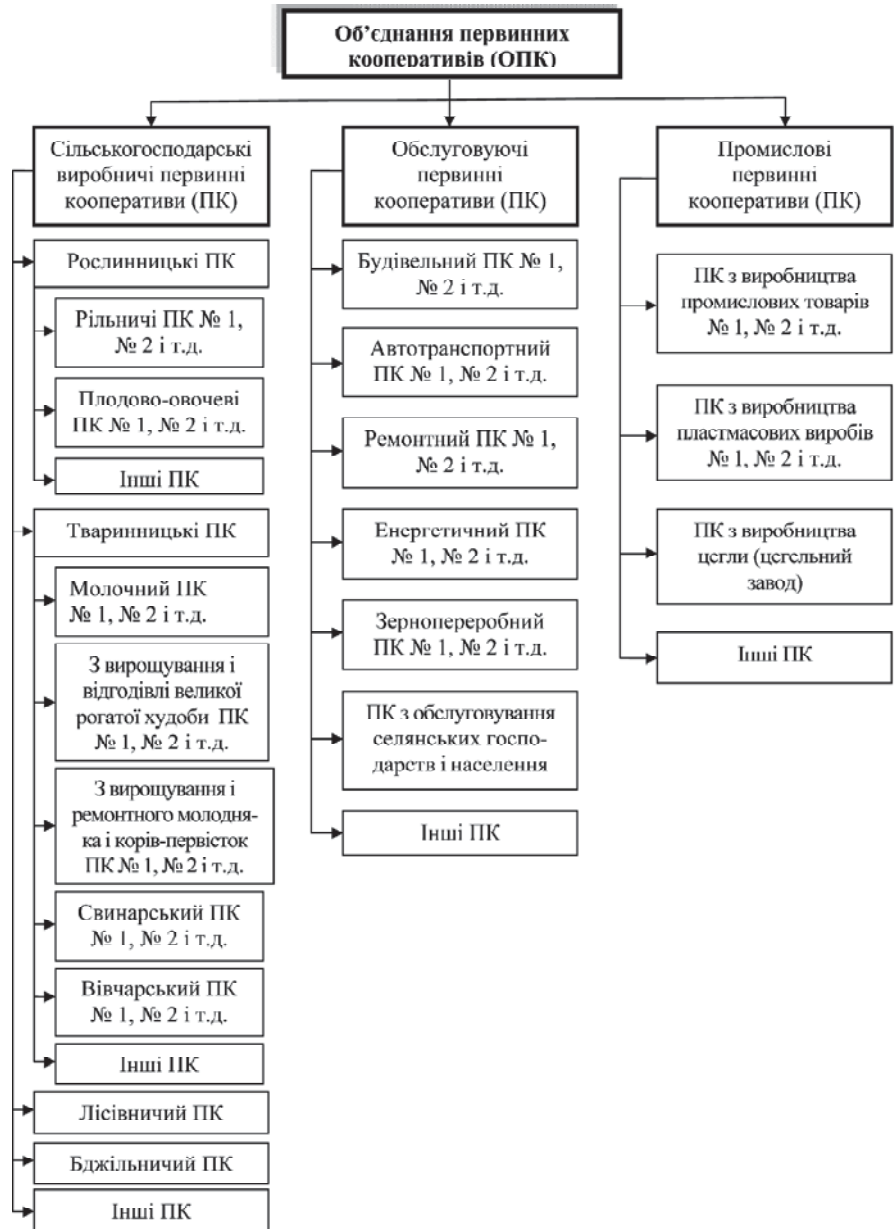

Рис. 2. Примірна організаційна структура об'єднання первинних кооперативів (ОПК)*

* Джерело: власна розробка.

мостійні організаційно-правові структури. В різних господарствах рішення можуть бути неоднозначні, але головне — забезпечити єдність власників і товаровиробників, підвищити реальний рівень економічної самостійності первинних колективів. З цією метою колективи повинні бути наділені статусом власника, бути матеріально відповідальними, розпоряджатися продукцією, госпрозрахунковим (підприємницьким) доходом.

З цього приводу О.А. Рябчик дуже впевнено твердить, що одним із головних і, на нашу думку, найперспективніших шляхів розвитку внутрігосподарських організаційних та економічних відносин у реформованих сільськогосподарсь-

ких підприємствах є внутрігосподарська кооперація [12, с. 129].

Формування структурних підрозділів підприємства за принципом створення первинних кооперативів і є продовженням процесу товарної структуризації підприємства. За цих умов є можливість залучати у відповідний виробничий процес чи процес обслуговування ті технологічні ланки, які є у складі свого первинного кооперативу чи іншого, що дає можливість шляхом укладання договорів формувати структурний товарний підрозділ (ПК), який буде виступати оператором відкритого ринку (рис. 2).

За умов організації такої асоціації (об'єднання первинних кооперативів) у структурних виробничих підрозділах господарства відбуваються докорінні зміни в організаційній та управлінській структурах, а також частково в організації виробництва та праці. Є змога збільшити кількість самостійних відокремлених підрозділів (ланок первинних кооперативів). Сільськогосподарські первинні кооперативи (ПК) формуються на принципах внутрішньогосподарської спеціалізації і кооперації. Ще раз наголошуємо, що в межах первинних кооперативів можуть створюватися ланки первинних кооперативів, які базуються на технологічному поділі праці всередині первинного кооперативу.

Виробничим первинним кооперативам надають послуги відповідні обслуговуючі первинні кооперативи: будівельний, автотранспортний, ремонтно-механічний, енергетичний, зернопереробний, з обслуговування особистих селянських господарств і населення тощо. Особовий склад первинних кооперативів (ПК) формується, головним чином, за рахунок постійних працівників виробничих підрозділів (в основному власників земельних і майнових паїв), на базі яких створюються первинні кооперативи. У своїй діяльності об'єднання первинних кооперативів керується Положенням про об'єднання первинних кооперативів (ОПК), а первинні кооперативи — Положенням про первинний кооператив (ПК) з врахуванням його діяльності.

Основним документом, який регламентує економічні та організаційно-виробничі відносини між об'єднанням первинних кооперативів і його первинними кооперативами, є договір на виробництво і реалізацію сільськогосподарської і промислової продукції й надання послуг. Подібні відносини всередині об'єднання між окремими первинними кооперативами регламентуються договорами на реалізацію продукції або надання послуг один одному.

Отже, формування первинних структурних підрозділів сільськогосподарських підприємств у формі первинних кооперативів і реорганіза-

ція цього підприємства у нову форму — об'єднання первинних кооперативів (асоціацію) — перспективний шлях реорганізації внутрішньогосподарських економічних відносин у пореформений період розвитку аграрного сектора. У нових формах господарювання, де перевага надається приватній формі власності, необхідний пошук такої форми організації виробництва, яка забезпечила б формування економічного механізму, який пов'язував би особисті інтереси з інтересами підприємства і держави. При цьому об'єднання первинних кооперативів в асоціацію дає можливість освоїти нові форми і методи організації та управління, спрямовані на кінцевий результат, залежно від стадії виробництва.

Внутрішньогосподарські економічні відносини в асоціації мали б бути побудовані на принципах, які враховували б вимоги ринку і докорінно відрізнялися від інших організаційно-правових форм тим, що в них має дійсно поєднуватися високий рівень самостійності господарювання окремих кооперативів і концентрації грошових надходжень в єдиному фінансово-розрахунковому центрі асоціації. Тому переорієнтація сільськогосподарських підприємств відповідно до вимог ринкової економіки мала б націлюватися на раціональне поєднання приватної власності з колективною формою використання на рівні функціонування внутрішньогосподарських підрозділів, де безпосередньо проявляється незалежність власників майнових і земельних паїв як реальних сільськогосподарських товаровиробників і результатів їх праці. Реструктуризація аграрних підприємств, перетворення їх у формування підприємницького типу, тим більше, в асоціацію кооперативів, вимагає не просто удосконалення, а докорінної зміни внутрішньогосподарського економічного механізму. Його слід будувати відповідно до вимог ринку, враховуючи ті зміни, що сталися у відносинах власності та ролі держави в управлінні підприємством.

ВИСНОВКИ

Ринкові засади купівлі-продажу, поширення товарно-грошових відносин на внутрішньогосподарський рівень, створюють передумови для впровадження товарної структуризації сільськогосподарських підприємств з одночасною диференціацією економічних обов'язків і розширенням делегованих повноважень підрозділів. Товарна структуризація означає формування підрозділів навколо товарних видів продукції, тобто з тих технологічних ланок, для яких певний вид товарної продукції може вважатися кінцевим. Запропонований нами механізм формування товарних структурних підрозділів тваринництва, рослинництва тощо шляхом товарної

структуризації дає можливість перетворити технологічні ланки в структурні товарні підрозділи, які стають операторами відкритого ринку, відповідають за економічні дії на шляху до кінцевого споживача і в підсумку — за беззбитковість виробництва.

Перспективний розвиток внутрішньогосподарських відносин, механізмів їх регулювання ефективним буде тоді, коли в основу їх ставиться приватний власник — працівник і доцільність формування первинних структурних підрозділів сільськогосподарського підприємства на кооперативних засадах. Формування структурних підрозділів підприємства за принципом створення первинних кооперативів і є продовженням процесу товарної структуризації підприємства. За цих умов є можливість залучити у відповідний виробничий процес чи процес обслуговування ті технологічні ланки, які є у складі свого первинного кооперативу чи іншого, що дає можливість шляхом укладання договорів і формувати структурний товарний підрозділ, який буде виступати оператором відкритого ринку.

Запропонована нами примірна організаційна структура об'єднання первинних кооперативів (ОПК) засвідчує, що за умов організації такої асоціації (об'єднання первинних кооперативів) у структурних виробничих підрозділах господарства відбуваються докорінні зміни в організаційній та управлінській структурах, а також частково в організації виробництва та праці. Сільськогосподарські первинні кооперативи (ПК) формуються на принципах внутрішньогосподарської спеціалізації і кооперації. Отже, формування первинних структурних підрозділів сільськогосподарських підприємств у формі первинних кооперативів і реорганізацію підприємства у нову форму — об'єднання первинних кооперативів (асоціацію) — перспективний шлях реорганізації внутрішньогосподарських економічних відносин у пореформений період розвитку аграрного сектора.

Література:

1. Амбросов В.Я. Економічний механізм внутрішньогосподарських відносин на основі комерційного розрахунку: методичні рекомендації / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 146 с.

2. Березівський П.С. Інтенсифікація виробництва в сільськогосподарських підприємствах: теорія, оцінки, перспективи / П.С. Березівський, Н.П. Особа. — Львів, 2008. — 188 с.

3. Березівський П.С. Формування та ефективність функціонування сільськогосподарських виробничих кооперативів у Волинській області / П.С. Березівський, Р.Б. Попівняк. — Львів: СПО-ЛОМ, 2008. — 198 с.

4. Внутрішньогосподарські організаційно-економічні механізми забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств. — К.: ІАЕ УААН, 2003. — 204 с.

5. Горбонос Ф.В. Кооперація: методологічні і методичні основи / Ф.В. Горбонос. — Львів: Львів. держ. аграрн. ун-тет, 2003. — 246 с.

6. Грещак М.Г. Внутрішній економічний механізм підприємства: навч. посіб. / М.Г. Грещак, О.М. Гребешкова, О.С. Коцюба; за ред. М.Г. Грещака. — К.: КНЕУ, 2001. — 228 с.

7. Каллер Л.М. Особливості організації внутрішньогосподарських орендних відносин в гірсько-карпатській зоні / Л.М. Каллер, П.С. Березівський // Економічний механізм господарювання АПК в умовах підрядних відносин і кооперації: зб. наук. пр. — Львів: Львів. с.-г. ін-т, 1990. — С. 36—40.

8. Каричковський В.Д. Моделі внутрішньогосподарських економічних відносин сільськогосподарських підприємств / В.Д. Каричковський, Д.А. Каричковський // Зб. наук. пр. Луганського національного аграрного університету: економічні науки; за ред. В.Г. Ткаченко. — Луганськ: Вид-во ЛНАУ, 2004. — № 37(49). — С. 202—205.

9. Маренич Т.Г. Забезпечення дохідності агроформувань у системі механізмів відтворення / Т.Г. Маренич // Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: зб. матеріалів Тринадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 20—21 черв. 2011 р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011. — С. 379—384.

10. Маренич Т.Г. Трансформаційна динаміка та механізми економічного регулювання агроформувань (питання теорії, методології, практики): монографія / Т.Г. Маренич. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 454 с.

11. Охріменко І.В. Витрати та собівартість сільськогосподарської продукції в регулюванні економічних відносин сільськогосподарських підприємств: монографія / І.В. Охріменко. — К.: Вид-во "Логос", 2009. — 388 с.

12. Рябчик О.А. Товарний механізм колективних господарств / О.А. Рябчик. — К.: Аграрна наука, 1994. — 144 с.

13. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє / П. Саблук // Науково-популярні нариси: Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення: у 3-х т. — К.: ІАЕ, 2001. — Т. 2. — 484 с.

14. Становлення та ефективність функціонування сільськогосподарських виробничих структур різних організаційно-правових форм / [П.С. Березівський, О.Й. Березівська, З.П. Березівський, О.Б. Садура, Н.П. Особа]. — Львів, 2007. — 202 с.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2012 р.